

El dormitori

Attilio Bertolucci

Traducció i pròleg
de Joan-Elies Adell

Saldonar.

El dormitori

Attilio Bertolucci

Traducció i pròleg
de Joan-Elies Adell

Saldonar.

Títol original: *La camera da letto*

El dormitori

© del text: Attilio Bertolucci Estates

Rights negotiated through The Italian Literary Agency
and Ute Körner Literary Agent – www.uklitag.com

© de la traducció i el pròleg: Joan-Elies Adell, 2025

© de la fotografia de la coberta: Collezione d'Arte Fondazione Cariparma,
Donazione Carlo Bavagnoli, 2025

© d'aquesta edició: Edicions Saldonar, 2025

Primera edició: març del 2025

Publicat per Edicions Saldonar

Alfambra, 16, 5è 2a

08034 Barcelona

edicions@saldonar.com

www.saldonar.com

@saldonar

Edició i producció: Francesc Gil-Lluch

Disseny i maquetació: Octavi Gil Pujol

Distribució: UDL

Thema: FC, DCC, DCF, 1DST

ISBN: 978-84-19571-49-6

Dipòsit legal: B 1297-2025

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

Saldonar forma part de l'associació
d'editorials independents Llegir en Català

LLEGIR EN CATALÀ
ASSOCIACIÓ D'EDITORIALS INDEPENDENTS

Aquest llibre s'ha imprès amb paper procedent de boscos gestionats de manera sostenible, un òfset cru de 80 grams, i s'ha compaginat amb la tipografia Tiempos en cos 9.

Els titulars del *copyright* tenen els drets reservats.

Taula

El dormitori: una vida en vers 11

Joan-Elies Adell

Llibre primer

Novel·la familiar (a la manera antiga) 25

- I. Somiejant sobre la migració de la gent de la Maremma 27
- II. Giovanni Rossetti 37
- III. Un jove de muntanya baixa a la plana 45
- IV. El secret 54
- V. Elsa 60
- VI. Vaga 68
- VII. Pelegrins 78
- VIII. L'espelma i el nen 82
- IX. Faula i passejada 91
- X. Com neix l'angoixa 100
- XI. El nen que va a l'escola als sis anys 105

Oh ciutat desitjada... 115

- XII. A l'internat 117
- XIII. El somieig 125
- XIV. Viatge a la terra dels cigars 132
- XV. Avi i net 141
- XVI. A la ciutat 150
- XVII. Un dia de març 157

XVIII. De la tardor a l'hivern	168
XIX. Als tretze anys	177
XX. El venedor d'ostres	186
XXI. El retorn	192
XXII. El cosí Nanni	200
XXIII. Oh, salmista	210
Ociosa joventut	221
XXIV. L'educació dels joves	223
XXV. Vagareig profitós	231
XXVI. Emprovant l'abric de pell	237
XXVII. Les germanes	246
XXVIII. Partença d'ella per una altra ciutat	253
XXIX. Una estranya visita	260

Llibre segon

La paciència dels dies	275
XXX. La caseta de bany	277
XXXI. Les sabatetes de pell de cabrit	283
XXXII. Una trobada imprevista	293
XXXIII. El servei amorós	301
XXXIV. Maria	309
XXXV. Violetes trepitjades	314
XXXVI. A casa de Pea	321
XXXVII. On els til·lers van florir en el mes somnàmbul	330
XXXVIII. Metamorfosi del cos de N.	337
XXXIX. L'spaniel guardià	344
XL. Papallones titubejants i presagis	350

A l'alta vall del Bràtica	361
XLI. Des de l'altre vessant	363
XLII. Fum llunyà	372
XLIII. La fugida al Mont Navert	382
XLIV. Aquest tan serè tan pietós matí	390
La partença	397
XLV. El tall dels rínxols	399
XLVI. La partença	408

El dormitori: una vida en vers

Joan-Elies Adell

Attilio Bertolucci neix el 18 de novembre de 1911 a San Prospero, un poblet situat a pocs quilòmetres de Parma. És el cinquè fill de Bernardo Bertolucci i Maria Rossetti, una família burgesa, propietària de terres. El pare se n'ocupa de la gestió directament. Dos germans van morir només néixer (Giovanni i Giulia), una germana mor amb pocs anys de vida (Elsa).

Després d'una infantesa transcorreguda en llibertat i podent-hi jugar a l'aire lliure, a camp obert, entre les finques d'Antognano i de Baccanelli, quan només tenia set anys ingressa, juntament amb el germà gran Ugo, a l'internat Maria Luigia de Parma. Els anys de l'escola primària són els anys de la nostàlgia i de les primeres lectures, sobretot d'Emilio Salgari, que prefereix a Jules Verne, com a principal reparació de tot el dolor provocat per la separació de la família. En aquests anys ja comença a escriure els primers poemes, i tracta de provocar així un segon, i més decisiu, desgreu del patiment que li causa l'allunyament de casa: «La vocació, això és, el desig d'escriure, em venia probablement pel fet d'haver estat lluny dels meus i de la casa a la vora del Cinghio».¹

L'any 1922 visita per primera vegada Casarola, localitat natal del pare, on es troba l'antiga casa dels Bertolucci, «poble fabulós» situat a mil metres d'alçada, a la serralada dels Apenins de l'Emília-Romanya, un indret gairebé mític que apareix ben sovint al llarg de tota la seva obra.

1. Entrevista de G. A. Cibotto, *La Fiera Letteraria* (4 de desembre de 1955). Citat per Paolo Lagazzi, «Cronologia», a *Attilio Bertolucci: Opere*, Mondadori, Milà, 1997.

A fi que els dos germans puguin continuar anant a classe al Maria Luigia, sense haver d'estar internats, la família es muda provisionalment a Parma. Attilio és un lector omnívor però ja guiat per un gran olfacte literari i una predisposició precoç per la poesia (D'Annunzio, Baudelaire, Whitman); als catorze anys és un dels pocs italians que compra la primera edició d'*Ossi di seppia* d'Eugenio Montale publicada a Torí l'any 1925 per Piero Gobetti Editore. En un viatge amb els seus pares a Venècia, veu i compra en una gran llibreria de la plaça de Sant Marc els dos primers volums de la *Recherche* de Marcel Proust, que tot seguit devora: «Vaig començar a llegir-los immediatament, amb intensitat, tot i que encara era al primer curs de francès a l'escola. Els meus pares no aconseguien foragitar-me de l'habitació d'hotel on, amb gran privilegi, em podia retirar. De Venècia, dels seus monuments, ja no m'interessava res, el meu únic desig era que em deixessin continuar llegint en pau aquelles històries d'espinalbs i petons materns».²

Com a estudiant de batxillerat de Lletres, té com a jove professor substitut Cesare Zavattini, amb qui inicia una gran amistat que durarà tota la vida. També important, durant el mateix període, és l'amistat que estableix amb Pietro Bianchi, un parell d'anys més gran que ell. Bianchi, futur crític cinematogràfic, l'introduirà en la passió per la pantalla gran, i hi trobarà «les mateixes emocions que en les descobertes contemporànies de la poesia moderna i de les arts».³ Plegats portaran Zavattini a la visió reveladora de *La quimera de l'or* de Charles Chaplin. Als setze anys coneix Ninetta Giovanardi, nova companya de classe, amb qui es casarà onze anys més tard, el 1938.

Des de l'any 1928 col·labora a la *Gazzetta di Parma*; llegeix, provocant-li una forta impressió, les primeres traduccions italianes de James Joyce i Virginia Woolf. En llegir un fragment de *Mrs. Dalloway*, publicat a la revista 900, descobreix el sentit d'una nova llibertat narrativa: «Em va fer somniar a poder escriure, a més de poesia, novel·les.

2. Sara Cherin, *Attilio Bertolucci. I giorni di un poeta*, La Salamandra, Milà, 1980.

3. Attilio Bertolucci, «L'amico Pietrino Bianchi», a *Aritmie*, Garzanti, Milà, 1991.

Em semblava que ja no era del tot necessari planejar trames, imposar psicologies, sinó només o alliberament o deixar-se anar pel flux del temps, meravellar-se per les descobertes que una passejada per la ciutat pot oferir miraculosament. Parma podia ser no menys rica que Londres, ben al contrari jo sentia que ho era, per a un caçador de sensacions... Però si em posava a intentar retenir-les, requeia inexorablement en la poesia. Les meves proses, des de les redaccions a classe fins als articles periodístic, les he escrites sempre per encàrrec».⁴

El 1929 publica a casa de l'amic Alessandro Minardi, editor novell, el seu primer poemari, *Sirio*. Un any més tard va a estiuejar a Forte dei Marmi, a la comarca de la Versalia, una de les localitats turístiques més singulars de la costa toscana, freqüentada per intel·lectuals; un costum que mantindrà fins a l'any 1966: «Era la platja més elegant d'Europa, un lloc preciós i anticonformista. Les noies no portaven mitges ni guants, i nosaltres —també al vespre— anàvem amb pantalons de cotó, els peus despullats amb sandàlies... Una vegada un amic de Parma va arribar amb l'esmòquing. “Però que estàs boig?”, li dèiem. Es pensaran que ets un cambrer! Llavors entre aquelles passejades acolorides i les casetes de fusta de la platja, podies trobar-te amb tota l'aristocràcia italiana. Veies passar les noies Agnelli en bicicleta, amb els cabells al vent, i tot et semblava un conte de fades».⁵ Va ser també on va germinar l'amor amb Ninetta, que hi passava les vacances amb la família.⁶

Quan fa els vint anys es matricula a la facultat de Dret, i la freqüenta durant quatre anys; encara que només es presenta a dos exàmens.

4. Sara Cherin, *Attilio Bertolucci. I giorni di un poeta*, La Salamandra, *op. cit.*
5. Entrevista de D. Barilli, *Gazzetta di Parma* (1 d'agost de 1990). Citat per Paolo Lagazzi. «Cronologia», *op. cit.*
6. Es va publicar, amb motiu del vintè aniversari del traspàs d'Attilio Bertolucci, un preciós volum de poemes i de cartes que explica detalladament la llarga història d'amor amb Ninetta Giovanardi. A cura de Gabriella Palli Baroni, el recull es titula *Il nostro desiderio di diventare rondini. Poesie e Lettere 1930-1966* (Garzanti, Milà, 2020).

Continua, en canvi, escrivint poesia i escoltant música de jazz, de la qual és un apassionat. Es promet amb Ninetta, que marxa a Bolonya per estudiar a la universitat. Attilio escriu moltes cartes a la seva estimada, «una al dia». Es posa malalt de pleuritis, comença a advertir molèsties al cor, les primeres extrasístoles i arrítmies. Quan torna cansat de classe, per consell mèdic, aprofita per anar al llit d'hora: «Hi ha qui es preguntará si estar tantes hores al llit, amb vint anys, no era per morir-se d'avoriment. No en el meu cas, perquè era permès al malalt pleurític aquest vici no castigat, el de la lectura».⁷

Esporàdicament publica poemes a revistes, i el nou llibre *Fuochi in novembre* s'edita l'any 1934. Tres anys més tard, a l'antevigília de Nadal, mor per una malaltia al fetge, amb només quaranta-nou anys, la seva mare estimada, Maria Rossetti: «la menys egoista / de les dones» (així la recorda al capítol XXXIV d'*El dormitori*).

Continua escrivint, prenent-se el seu temps i ajornant la publicació d'un nou recull, que haurà de ser «important». Coneix el poeta Vittorio Sereni, que s'ha traslladat temporalment a Parma, i neix entre ells una profunda amistat, reflectida en una intensa relació epistolar.⁸ Ugo Guandali funda a Parma l'editorial Guanda, on Bertolucci dirigeix la primera col·lecció de poesia estrangera a Itàlia, «La Fenice». El març de l'any 1941 neix el seu primer fill, Bernardo. A la tardor mor inesperadament el seu germà Ugo: «El meu germà ha mort de peritonitis causada per l'apèndix perforada: una de les coses més terribles, imprevistes, com la mort de la mare d'ara fa pocs anys».⁹

Exempt del servei militar pels problemes cardíacs, el 9 de setembre de 1943 decideix refugiar-se amb la família durant uns quants mesos a Casarola, a l'antiga casa de pedra dels Bertolucci, que havia restat tancada durant anys: «La casa es trobava abandonada des de

7. *Gazzetta di Parma* (30 de març de 1981). Citat per Paolo Lagazzi, «Cronologia», *op. cit.*

8. Attilio Bertolucci-Vittorio Sereni, *Una lunga amizia. Lettere 1938-1982* (a cura de G. Palli Baroni), Garzanti, Milà, 1994.

9. Carta a Vittorio Sereni del 3 d'octubre de 1941, a *Una lunga amicizia*, *op. cit.*

feia temps, hi plovia, però jo hi vaig passar mesos meravellosos, en la més completa irresponsabilitat. [...] El poblet, a mil metres d'alçada, sense carreteres transitables, es trobava gairebé fora de tot, lliure de qualsevol autoritat estatal, autònom i, tret dels qui tenien fills o marits al front, feliç. Però el 2 de juliol del 44 el mariscal Kesselring sembla que es va recordar de nosaltres, de tot l'Apení toscà-emilià, i ens va enviar les divisions de les SS: més per espantar els "nadius" que no pas per trobar els "rebels". Ha estat la més gran, feroç batuda de tot el període de l'ocupació alemanya. Durant aquells dies van cremar dos dels meus vells tiets, després d'un cop no a la nuca, sinó a la cara. Podia haver-me passat també a mi».¹⁰

Un cop acabada la guerra, alterna l'activitat de professor a escoles i instituts, traductor, periodista cultural i guionista de documentals per a la ràdio i la televisió amb l'escriptura poètica, que encara «sense pressa». L'any 1947 li neix l'altre fill, Giuseppe.

Codirector de la revista *Paragone*, fundada per Roberto Longhi, el 1951 decideix mudar-se a Roma, on el seguiran, primer Ninetta quan aconsegueixi el trasllat de la seva plaça de mestra, i després els nens. Es publica a l'editorial Sansoni de Florència el nou poemari *La capanna indiana*, que guanya el premi Viareggio i rep moltes crítiques positives, entre les quals destaca la d'un jove Pier Paolo Pasolini. És l'inici d'una altra profunda amistat, que vincularà per sempre el poeta friülà amb la família Bertolucci. Abandona l'ensenyament i intensifica les col·laboracions, a *Nuovi Argomenti*, a *La Fiera Letteraria* i al tercer canal de la RAI, on s'ocupa de diversos programes literaris, culturals i de crítica cinematogràfica.

Malalt des de feia anys d'una angina de pit (des del traspàs de la dona, Maria), el 9 de novembre de 1954 mor el pare Bernardo: «La mort de la mare d'alguna manera l'havia acceptada, mentre que la mort del pare ha estat veritablement el cop més fort. [...] Mort ell no tenia cap altre recer, no estava gens segur de sortir-me'n, ni tan

10. Sara Cherin, *Attilio Bertolucci. I giorni di un poeta*, La Salamandra, *op. cit.*

sols econòmicament». ¹¹ A partir d'aquest moment s'intensifiquen els períodes d'angoixa i les crisis depressives, que el fan seguir una teràpia psicològica.

Comença a prendre forma una «novel·la familiar» en vers, tot referint-s'hi com a «aquesta cosa llarguíssima», i ja l'any 1955 li troba el títol, *La camera da letto (El dormitori)*. Així ho recorden els seus fills, Bernardo i Giuseppe: «Sovint el vèiem assegut sota un castanyer on escrivia en un quadern molt més gran que no pas els nostres. A la pregunta “Què estàs escrivint?” ell contestava “La *Bedrum*”. No era capaç de pronunciar davant dels seus fills la paraula *dormitori*. Haurien de passar molts anys abans que poguéssim resoldre l'enigma: la *Bedrum* era només la *bedroom*, el dormitori en anglès». ¹²

Assumeix la direcció d'*Il gatto selvatico*, la revista de l'empresa energètica estatal ENI (Ente Nazionale Idrocarburi). Es tracta d'una publicació adreçada als empleats, amb més de dotze mil lectors. Impresa en color i amb moltes fotografies, la revista no es limita a ser una mera eina corporativa. De fet, en els seus nou anys de vida es presenta com un autèntic laboratori cultural, en el qual col·laboren autors com Leonardo Sciascia, Goffredo Parise, Natalia Ginzburg, Alfonso Gatto, Carlo Cassola, Carlo Emilio Gadda i Pietro Bianchi, entre d'altres. La vida de Bertolucci s'entrecreu assíduament amb la d'escriptors, intel·lectuals i artistes de l'època. El lligam sempre sòlid amb Parma es reforça amb el naixement de *Palatina*, revista de lletres i d'arts de la qual és l'inspirador i redactor. Elabora, per a l'editorial Garzanti, una antologia de *Poesia straniera del Novecento*, que conté moltes de les seves traduccions, així com versions firmades per poetes com ara Ungaretti, Montale, Sereni, Luzi, Bigongiari, Bertocchi, Bassani, Pasolini i Caproni, entre d'altres: «Traduir és sempre

11. Attilio Bertolucci i Paolo Lagazzi, *All'improvviso ricordando: conversazioni*, Guanda, Milà, 1997.

12. Bernardo e Giuseppe Bertolucci, «La *Bedrum*», prefaci a *La camera da letto*, Edizioni Cineteca di Bologna, Bolonya, 2012.

un exercici òptim, que els poetes han de fer com els pintors que, de tant en tant, copiaven els grans pintors precedents».¹³

Els atacs d'angoixa s'agreugen, fins al punt de patir una greu crisi neuròtica, que l'obliga a ingressar en una clínica, on rep un tractament força dràstic. Més endavant, Bertolucci es refereix a aquest moment de la seva vida com la «malaltia necessària». La cura no només consistia en una medicació amb psicofàrmacs, sinó que també li van aplicar descàrregues elèctriques, electroxocs.

L'any 1958 surt a *Paragone* el primer capítol de la novel·la en vers que Giorgio Bassani, en visitar-lo a la clínica, li havia «pres» d'un quadern que Bertolucci havia portat amb ell. A partir d'aquest moment, *El dormitori* esdevé l'eix central del seu treball poètic.

El ritme quotidià d'aquests anys és escandit per estius «de poesia» a Casarola i d'hiverns romans dedicats a la «feina cultural» per a periòdics, revistes i editorials. Mentre continua l'escriptura del seu llarg poema, treballa també en un altre poemari, *Viaggio d'inverno*, que publica l'any 1971 a Garzanti. El 1975, després de la mort de Pasolini, assumeix la direcció de *Nuovi Argomenti*. En l'editorial en què s'estrena com a director (és el numero 47-48 de la revista), recorda Pasolini com el «protagonista més turmentat i més lliure dels nostres anys», com el «seu poeta més tendre i dolç perquè és el més íntimament ferit». En serà director fins al 1980.

El primer llibre d'*El dormitori* veu la llum (també a Garzanti) l'any 1984, gairebé trenta anys després de la seva ideació. El segon llibre apareix el 1988 i guanya el premi Viareggio. Quasi contemporàniament es publica el volum complet que aplega tots dos llibres. La crítica va ser unànime a qualificar l'aparició d'aquesta obra singular com un dels esdeveniments més significatius en la història de la poesia italiana en la segona meitat del segle XX, ja sigui per la gran extensió del poema com per l'agosarada peculiaritat formal. Així, Gabriella Palli Baroni el defineix com un llibre clàssic del segle XX, perquè «clàssic»

13. *All'improvviso ricordando: conversazioni*, op. cit.

és el fet d'assumir escriure «una novel·la en vers, “clàssic” és el fet de situar-se en una gran tradició literària, “clàssic” és el fet de revelar per a nosaltres, per a tots nosaltres, el sentit profund de la vida i el temps, de l'amor i de la mort; però és, al mateix temps, “nou”, innovador i experimental en la forma i en l'estructura, obert als camins del futur, en sintonia amb tota la poesia de Bertolucci».¹⁴

L'obra es troba subdividida en quaranta-sis capítols, amb un total de 9.400 versos. Cada capítol està subdividit, al seu torn, en un nombre irregular de seqüències de llargària diversa. Després d'un fantasiós pròleg evocant la fundació de la casa del poeta a Casarola per part dels seus avantpassats, seguit d'una sèrie de capítols dedicats als seus avis i pares, esbossa la biografia del mateix autor, des del naixement fins al seu trasllat a Roma, en el context de gairebé mig segle d'història d'Itàlia.

Des d'un sentit magistral de la composició, capaç d'orquestrar suggeriments de llenguatge i imaginació molt variats, tot i que sempre dins dels límits d'un to essencialment col·loquial i arrelat a la vida quotidiana, *El dormitori* és una mena de novel·la múltiple, que abraça formes i intuïcions narratives molt diverses: el *Bildungsroman* i el conte de fades; però també la crònica, la novel·la d'època, la novel·la dramàtica i la novel·la picaresca. Una obra grandiosa que posseeix alguna cosa d'inèdita i d'innovadora alhora: perquè, com va observar Pietro Citati, «cap poeta no ha gosat escriure mai, [...] amb una audàcia tranquil·la, un poema, llarg com l'*Odissea*, no sobre les gestes dels herois antics i cavallerescs, sinó sobre les experiències de la seva pròpia vida».¹⁵

Així doncs, *El dormitori* és una autografia «dibuixada en un somni», un vast poema que flueix al llarg de l'arbre genealògic dels Bertolucci i els esdeveniments de la història italiana, des dels llunyans

14. Gabrielle Palli Baroni (1997) «Avvertenza della curatrice», a *Attilio Bertolucci: Opere*, Mondadori, Milà, 1997, p. 1556.

15. Piero Citati (1988) «Il poeta prigionero», *La Repubblica*, 8 de novembre. Hem de recordar que *Omeros* de Derek Walcott fou publicat l'any 1990.

avantpassats d'Attilio fins a les figures brillants de l'avi i del pare; des de la relació sovint apassionada amb la mare fins a la felicitat infantil a la finca propera a Parma; des de la difícil vida escolar de l'internat fins a la descoberta del sexe; des de la trobada amb Ninetta, esposa i amor constant al llarg de tota una vida, fins a l'amistat juvenil amb el crític cinematogràfic Pietro Bianchi; des de la fugida de les batudes dels nazis fins a la mudança a Roma; des del naixement dels seus fills Bernardo i Giuseppe, que esdevindran tots dos cèlebres directors de cinema, fins al seu gos Flush.

La novel·la es mou amb el ritme lent i majestuós d'un riu. Al final, tot aquest passat revisitat sembla convergir en un present únic on cohabitaven simultàniament èpoques diverses. I, com sempre en la poesia de Bertolucci, la marxa inexorable de la història tendeix a ser coberta i arrodonida pel temps cíclic de la natura: «Tots els diferents modes d'escolar-se i de bategar dels dies, estacions i anys, de la natura i la història, de la vida a la ciutat i al camp; tots els diferents tic-tacs, al pèndol del cor, dels moments de treball i d'oci, d'alegria i dubte, de malaltia i salut; tots els moments únics, i tots els passos rituals del costum o de la vida social: cap aspecte del temps s'escapa al poeta d'*El dormitori*, als seus versos, a les seves antenes sensibles».¹⁶

Un altre tret distintiu d'*El dormitori* és que abraça una gran varietat de ritmes i metres, fet que permet que la lectura de l'extens poema mai no caigui en cap mena de monotonia rítmica. Malgrat la pluralitat d'estructures i solucions mètriques, el ritme del llibre es desplega sense interrupcions i sense caigudes de to. Bertolucci ens va portant d'un vers a un altre, d'una estructura mètrica a una altra, sense que gairebé ens n'adonem. La sintaxi canvia paral·lelament en el temps narratiu que avança, fent-se així més complicada alhora que eixampla la diversitat mètrica del poema.

16. Paolo Lagazzi (1997) «Un po' di luce vera», a *Attilio Bertolucci: Opere*, Mondadori, Milà, 1997, p. XXVIII.

Tanmateix, és la sintaxi el tret que més destaca i allò que fa que ens trobem davant d'un llibre singular i innovador: versos curts que s'alternen amb els versos i frasejos llargs i molt més nombrosos que s'estenen i corren endavant sense parar a través d'una acumulació constant i imparable de temes i objectes, llargs excursos entre parèntesis, apartats freqüents, divagacions, digressions descriptives que teixeixen un tapís intensament ric i elaborat mentre impregna el ritme amb força motriu i l'empeny sempre cap endavant, accentuat per l'omissió rutinària dels signes de puntuació, especialment les comes, que ajuda a accelerar la cadència.

Sens dubte, cal submergir-se lentament en el poema d'Attilio Bertolucci, deixar-se dominar pels seus ritmes, que, al seu torn, flueixen, s'estrenyen o es ramifiquen. Si la noció d'un poema narratiu forma un fil subtil que uneix les diverses «seqüències», les unitats poètiques de cada capítol que contenen una única experiència narrativa, la tasca de la poesia és enriquir i il·luminar la textura de cada vers, cosa que el fa memorable i únic.

En ocasió de la XLIV Mostra Internazionale di Arte Cinematografica de Venècia (1992), es va presentar la versió filmada de *La camera da letto* amb la interpretació de l'autor, amb música d'Ennio Morricone, en quatre sessions. La pel·lícula, dirigida per Stefano Consiglio i Francesco Dal Bosco, va ser transmesa posteriorment per RAI 3, a partir del 14 de juny de 1993, en quaranta-cinc capítols, durant el programa cinematogràfic *Fuori orario. Cose (mai) viste*, emès en horari nocturn.

El film va ser enregistrat durant l'estiu del 1991, a la casa de pedra de Casarola, on el poeta llegeix integralment els quaranta-sis cants. Està dividit com el poema, en capítols, d'una durada aproximada de deu minuts, per una durada total de poc més de vuit hores. Bertolucci qualifica aquest projecte com a «insòlit i valent», en una entrevista apareguda al catàleg de la Mostra de Cinema de Venècia, i explica que s'havia prestat com a «víctima feliç» d'un «experiment minimalista» dels dos directors: «... en el moment de la lectura una paret de pedra, una garba de fenc, una llar de foc encesa resultaven ideals perquè jo

tingués la sensació, mentre em llegia a mi mateix, d'inventar quasi miraculosament aquells versos que havia escrit». La lectura de cada capítol és precedida per una breu introducció, llegida per l'actriu Laura Morante, que Bertolucci havia escrit expressament per a l'ocasió. En realitat els *Argumenta*, com el poeta va voler titular-los, no són quaranta-sis, sinó quaranta-cinc, atès que es va considerar superflu introduir el darrer i brevíssim capítol, preferint enllaçar-lo al final de l'anterior, mentre la càmera acompanya el poeta, d'esquena, que camina lentament al llarg d'una carretera en baixada, esvaint-se figura i veu fins a la fosa final en negre, que recorda el cinema de Chaplin, del qual era un gran admirador.

Els anys noranta veuen la publicació de dos nous llibres de poesia: *Verso le sorgenti del Cinghio* (1993) i *La lucertola di Casarola* (1997). Amb anterioritat s'havia publicat un llibre de proses, *Aritmie* (1991). Paolo Lagazzi i Gabriella Palli Baroni curen el volum *Attilio Bertolucci. Opere* (1997) per a la canònica col·lecció «I Meridiani» de Mondadori, amb un exhaustiu aparell crític.

Attilio Bertolucci mor a Roma el 14 de juny de l'any 2000, als 89 anys. Per commemorar el centenari del naixement del poeta, la Cinemateca de Bolonya publica, amb el títol *La camera da letto: un film in versi* una nova edició de la gran «novel·la en vers», inclosos els *Argumenta*, conjuntament amb la primera edició en tres DVD del film homònim. Fins a la recent publicació de l'excel·lent antologia bilingüe *Porta'm amb tu / Portami con te* (Salze Editorial, 2021), en traducció i selecció de Marta Vilardaga i Josep Porcar, l'obra d'Attilio Bertolucci havia estat inèdita en català.

Nota a la traducció

La traducció s'ha efectuat a partir de l'edició de *La camera da letto* publicada per l'editorial Garzanti (2020), en la col·lecció «I Grandi Libri», en un únic volum, per commemorar els vint anys del pas de l'escriptor parmesà. També hem confrontat l'edició que, amb anterioritat, va publicar l'editorial Mondadori (*Opere*, 1997) dins la prestigiosa col·lecció «I Meridiani», que recull l'obra completa de Bertolucci, tot incloent-hi un ric i exhaustiu aparell crític. Així mateix, hem consultat l'edició publicada per la Cineteca di Bologna (2012), que incorpora els *Argumenta*. Hem decidit, per a una experiència més integral de lectura, incloure'ls també en la nostra traducció, encapçalant cadascun dels capítols, a manera de síntesi introductòria. Els fragments escrits entre cometes citen (sovint amb certa llibertat) versos del cant respectiu.

Llibre primer

(I-XXIX)

Novel·la familiar

[A LA MANERA ANTIGA]

I. Somiejant sobre la migració de la gent de la Maremma¹

L'autor, que en un cert punt de la història esdevindrà protagonista, barrejant realitat i fantasia de la tradició familiar paterna, narra l'assentament, en un «indret adient» de l'Apení de Parma, dels seus avantpassats llunyans, que van migrar des de les palúdiques i insalubres maresmes. I, a poc a poc, la construcció de la casa, la formació i la ramificació dels Bertolucci en una creixent, tot i que discontinua, fortuna.

Des de les maresmes amb cavalls, dia
i nit, els van acompanyar núvols
ja des de la partença deixant-hi
al darrere una planura
i darrere la planura el mar i l'horitzó
en una pal·lidesa ferma d'alba estiuenca.
Els cavalls eren esvelts com núvols
per trencar les goles, quan s'amorraven
a les valls. Però cada vegada
que la humitat dels prats, la remor
llunyana d'un torrent, l'assolellada

1. [Nota del traductor] La Maremma és una zona costanera situada al centre-oest d'Itàlia, entre els rius Arno i Ombrone, que limita amb el mar Tirrè. Comprèn gran part del sud-oest de la Toscana i part del nord del Laci. Antigament fou una regió plena de maresmes i aiguamolls litorals, infectada de paludisme, inhòspita i malsana. Ferran I de Mèdici, gran duc de la Toscana, va iniciar l'obra de bonificació i de recuperació del territori.

ondulació d'una riba o altres signes
 favorables els mantenia alçats sobre un pas,
 no va tardar gaire que l'esguard hi descobrí,
 primer confós pel blau de l'aire,
 un fum que sorgia lent des del misteri
 d'un bosc de castanyers i que aviat es perdia
 a la vista ja cansada,
 ja girada cap a algun altre lloc, a la recerca
 d'un camí més suau per a les bèsties,
 empeses cap allà, després d'una aturada inútil,
 i una pastura massa curta. Els núvols
 no s'havien aturat, calia
 anar endavant, era sempre l'Apení
 profund encara que altres
 ramaders més manyacs ja hi havien
 criat xais i fills: no podia
 aquella infinita ondulació de valls
 celestes al silenciós migdia
 decebre'ls eternament, mentre
 el vent s'apaivagava, declinant
 el dia entre les carenes enmig d'una calor
 en què convenia arraulir-se, traient
 pa i formatge per sopar. Després
 va arribar una hora cristal·lina, l'hora
 del pastor
 que passa per cada cim un esmeril
 de llum solitària; però les valls
 aquest cop no fan ressonar l'eco
 cristià que ajuda a encarar
 la nit. Tantes vegades els havia
 tranquil·litzat i refusat aquell feble
 bronze adreçat a altres ànimes
 que, el silenci engrandint-se amb la foscor,

un calfred els va colpir. ¿O era la rosada
 malèfica per als ossos, que entre els faigs
 els va empènyer a la recerca d'un sostre
 de branques baixes, d'un llit de fulles,
 per una son vinguda tard i acomiadada
 d'hora, en la inquieta esperança?
 Els cavalls s'havien allunyat, el germà
 més jove els va trobar, abeurats
 i saciats, en la frescor d'una gola;
 pujant va trobar els altres al voltant
 d'un bon foc, on a mig pendent
 una clariana s'anivellava, caldejada
 per un matí ja calorós i per una flama
 domèstica: un indret resguardat
 dels vents, ric d'herba llenya i aigua,
 exposat al sol de forma adient.
 Era el moment d'aturar-s'hi,
 una terra per viure-hi, cavalls
 i homes, per força temps: potser el congost escarpat
 que a la tarda els va crear dubtes, angoixa
 i esperança inconfessable, havia portat
 cap a un altre lloc pastors menys bregats
 que no pas aquests que bescanviaven una plana oberta
 i suau però amenaçada per la febre
 amb la incògnita de la muntanya més abrupta;
 xerrant tranquil·lament al voltant d'un foc
 a punt d'esmoreir-se, de dues pedres ennegrides
 i tèbies, de cendres propícies.
 La son de la tarda que els va agafar,
 mentre el més jove preparava, però, llaços
 alegrement despert enmig de la màquia,
 en aquell dia de juny imprecís, després
 de vagar des de ben lluny,

va assenyalar l'inici d'un destí barrejat
 d'alegries i de misèries, si bé més misèries
 o més alegries no és gens fàcil de distingir,
 mentre l'una va darrere de l'altra com
 al cel estiuenc sobre l'alt Apení
 núvols i sol en victòria alterna.
 Es van despertar primer els més vells i escrutaven
 amb la vista descansada el punt on
 aixecar una cabana, a una cabana
 li seguiria una casa de pedra altres naixent
 més enllà en la lenta davallada, segons el mapa
 que es dibuixava en somnis. Després una torre
 d'un campanar i una església apartades
 en l'altiplà més radiant, proper
 a l'aigua on els cavalls s'havien bellugat
 vagarejant a la nit, i destinada
 a una mola pel forment,
 castanyes i pomes, per farines i sidra,
 amb què alimentar-se cada dia i emborratxar-se
 el diumenge i els dies consagrats.

On un foc va ennegrir primer la pedra
 i el fem humà i equí va adobar
 primer la terra de la vall, fills
 de fills endolcits per una sang forastera
 de guardianes d'ovelles cimenten
 amb sorra del torrent les parets noves.
 Els ajudaven vells criats,
 portant còdols que el delicat
 bescoll dels cavalls no suporta,
 però aguanta bé el call d'una esquena
 encorbada durant els anys d'adolescència,

i amb lenta paciència es va anar enrobustint
 contra pluja i sol, contra boira i vent.
 Sota el suau sol d'abril, més enllà,
 un picapedrer de Toscanella,²
 cisellava marcs de pedra
 sorrenca per les portes i les finestres;
 ara marca una P i una B,
 una creu subtil, un Anno Domini 1798,
 i ha acabat. Voldria marxar
 al més aviat possible, però el volen
 a taula amb ells a la gran sala
 perfumada per la llenya amuntegada
 de fulls de finestra acabats d'engreixar,
 brogit de faldes, esposes i serventes
 joves en un bullici barrejat,
 encisador, de comandes i d'assentiments,
 enmig d'un fum de plats embriagador:
 mentre les veus s'apaivaguen,
 el migdia espurneja sobre els vidres situats
 a un racó de la paret humida,
 alts, perquè els nens no els toquin.

El picapedrer parla i parla, inconscient
 del sol que ultrapassa ja el zenit
 apaivagant-se, ha oblidat els colls
 que haurà de superar en unes poques

2. Toscanella: límit extrem de la Toscana, entre Garfagnana i Lunigiana, limitant, més enllà de la carena dels Apenins, amb les darreres terres altes de l'Emília occidental, concretament amb la província de Parma. D'aquí que els habitants de Toscanella fossin anomenats *toschi*, portadors i venedors de verdures i fruites durant els llargs mesos absents en indrets inaccessibles i rics només de castanyes, com aquests en què comença la història.

hores de llum, explicant els fets
 de França amb hipòcrita menyspreu,
 petit artista fàcil de paraula
 i de gestos, amb uns ossos diminuts i fràgils.
 Però aquests que han afegit un nom nou
 a les Corts apeníniques del Bisbe
 escolten, com si fos un conte de fades
 per tornar a explicar a les llargues vetlles,
 les cruentes novetats del món,
 i s'aixequen, acomiaden ràpidament
 el narrador planyent, continuen la feina
 fins tard, reclosos en l'amor
 de Déu, a la vall escollida
 que brilla suau ara amb poca llum
 primaveral, ja dividida en múltiples
 camps que les tanques delimiten,
 argentades de fusta envellida
 per la pluja i el sol, conreada
 de blat i ordi, rica d'herba i flors,
 fosca de castanyers i de roures, grisa i negra
 de cases de xemeneies i de teulades.

La primera església ha caigut, s'havia aixecat
 una mica amagada on el més jove,
 en un temps llunyà,
 eixugant-se la primera suor, descobertes des de dalt
 dins l'aigua blava abans mai no vista
 durant una pacífica pastura emmirallades
 les seves bèsties, va adreçar la ment al Senyor, donant mercè.
 Els vells van aprovar-ne la tria
 i va ser, després de la cabana per l'hivern,
 el treball d'un estiu i d'una tardor

selvàtics i sons, i va servir
un segle i un altre la seva barroera
mola de pedra ennoblida sempre
per flors estacionals: també les maduixes
rebia el Nen i els nabius
que ennegreixen els llavis, i si la neu
ho cobria tot, era el galzeran
verd i vermell, tan bonic i durador
com només ho són les flors artificials...
Han salvat aquella creu astilar
dels fundadors, la casa dels quals resplendeix
ben alta on es va celebrar
el primer àpat, decidida la parada
d'on va néixer la família que malda,
corria l'any mil vuit-cents,
esplèndid en altres indrets de banderes i sang,
per fer una nova església: fatiga
de tothom, glòria de tothom, enveja
dels llogarets més antics, que —com aquí—
no tenen un pòrtic davant, adient
per a les lentes diatribes d'abans i de després
de la Missa: disseny enginyós
d'aquell capellà que la gent de la Maremma
ha permès de vestir, tot i ser
el més fort, el més agosarat dels nois
que la família havia criat en el seu si
al temps de la seva major fortuna
en terres i en capital viu, de la casa
reformada i ampliada, amb forja
de ferrer i manyans, serra i ribot
de fuster, cellers amb botes,
una sala per a festes, casaments
i batejos, marededeus i sants, al llarg

de l'any amb alegre repic de campanes.
Amb ell, va baixar a la plana,
convertit en rector d'una engreixada
parròquia on boira i mostos amaren
una carn flonja,
hibernen els nebots més espavilats, les nebodes
menys tímides, i tornen a l'estiu
pàl·lids i esprimatxats, un verí
o un sacseig
portant a la casa que ja els sembla
dura i poc acollidora, encara que
s'eleva orgullosament per damunt de la resta
i llança una mirada senyorial sobre la vall. Ara
que acaba aquella relació humana
entre pastors i bovers més o menys
capaços i rics en caps de bestiar,
ara que a la comunitat de muntanya
la família es distingeix, més
que per la casa i les terres
i la major autoritat dels vells,
per una més subtil injustícia les mullers
s'escullen de lluny, d'altres regions
on floreixen belles dones
mandroses, empolainades, donades a l'amor.
Seran elles qui faran florir la pedra
de la casa amb clavells improvisats,
a qui s'adreçaran
els forasters cansats que hi passen,
els venedors astuts i cridaners
dels matins de maig amb xals
pintes i cintes
ben ordenats en minúsculs calaixos,
sense secrets per aquestes vingudes

de fora i per les seves cunyades,
 marcides roses de jardí destinades
 a esfullar-se solteres, criant
 nens d'altri, lentíssimes temporades
 desfent-se amb els dits prims.

La família s'enriqueix aguditzant
 el seu enginy a la llum d'una llàntia, redacta
 contractes, regateja, modifica
 termes, unificant el seu
 dins d'un domini ample que la sorra,
 assecant la tinta, filigrana platejada
 en el paper, i el sol no gasiu
 per la terra orientada al sud,
 caldeja i fa madurar la fruita a temps.
 Servidors i ajudants augmenten, al vespre
 a la part de darrere de la cuina es reuneixen
 al voltant d'una taula, se senyen,
 s'afarten de llet i de polenta
 de castanyes o blat de moro, els mira
 el més vell, el més savi o el més devot
 d'ells, i si l'hivern s'apropa
 i les nits s'allargassen, explica
 històries de casa o faules, mesclant guineus
 i llops parlants i egües els poltres de les quals
 s'esveren al petit estable no gaire distant.
 És un guirigall propici
 als somnis habitats de figures,
 homes i animals astuts o insensats,
 valents o covards, vagarejant sempre
 no gaire lluny d'aquí, sempre entestats
 per una crema de formatge o mató, per un grapat

de farina o de segó. Així el criat Paolo,
dels nens de casa endormiscats
als servents borratxos de fatiga,
a les velles fadrines malenconioses,
s'apropa o es mou incansablement, gemegós
i planyívol, per protegir la penetrant
vetlla de qui farà els comptes fins tard.